

DNEVNE MIGRACIJE RADNIKA U SISTEMU NASELJA SRBIJE

Vesna LUKIĆ*

Prostorna organizacija mreže naselja okvir je za odvijanje unutrašnjih migracionih procesa. Osnovno polazište ovog rada je da su dnevne migracije jedan od oblika interakcije između različitih tipova naselja. U radu se ističe značaj proučavanja na nivou naselja za analizu demografskih procesa. Cilj rada je da se osvetli integracija između različitih naselja i da se ukaže na koji način se mogu istražiti i analizirati dnevni migracioni tokovi koristeći postojeće izvore, zarad boljeg razumevanja veza između migracija i naselja, i stvaranja bolje osnove za razvojne politike i strategije. U tom smislu, istražen je smer dnevnih migracija radnika u Srbiji, te veze između obima i strukture tih tokova, i tipa i populacione veličine naselja u Srbiji. Pored prostorne dimenzije razmatran je i socioekonomski aspekt dnevnih migracija, te istraživanje osvetljava specifičnosti polne, obrazovne i sektorske strukture ove pojave sa akcentom na prostorno-funkcionalnu i demografsku neravnotežu u mreži naselja. Razmatrana je i veza između dnevnih migracija i migracija sa ishodom promene mesta prebivališta u svetlu hipoteza dekoncentracije stanovništva i regionalnog restrukturiranja. Dodatno obrađeni podaci Popisa stanovništva iz 2002. godine omogućili su ukrštanje obeležja o mestu stanovanja i mestu rada sa strukturom dnevnih migranata, odnosno utvrđivanje dominantnih smerova dnevnih migracija aktivnog stanovništva prema polu, stepenu obrazovanja i sektoru ekonomske delatnosti rada, a u okviru hijerarhije naselja. Interpretacija glavnih rezultata analize upućuje da postoji jasna veza između hijerarhijske strukture naselja i putanja dnevnih migracija u Srbiji.

Ključne reči: *dnevne migracije, aktivno stanovništvo, sistem naselja, Srbija*

Teorijsko uporište i metodološki pristup

Migracije su usko vezane za hijerarhiju naselja, te činjenicu da uticajne sfere funkcija različitih naselja nemaju isti značaj i domet. Udaljenost od glavnih urbanih centara jedan je od najvažnijih faktora uticaja na migraciju, i područja u blizini ili sa većom dostupnošću gradovima daju većinu migranata ovim gradovima. Vodeći se hipotezom Zelinskog, Skeldon navodi da, u najvećem broju slučajeva, što je područje izolovanije manje su

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

razvijene putanje migracija. U blizini glavnih gradova, migraciona tranzicija biće razložena do najnižih nivoa u hijerarhiji naselja, dok će u područjima udaljenijim od glavnog grada biti razvijena samo kretanja iz većih gradova, a većina kretanja iz drugih nivoa hijerarhije će biti lokalna. Stoga, veći obim dnevnih migracionih tokova generalno je povezan sa većim stepenom hijerarhije u okviru mreže naselja (Skeldon, 1977). Naselja koja pripadaju višem hijerarhijskom rangu u mreži naselja pretežno primaju dnevne migrante koji dolaze na posao iz naselja manjeg ranga (nivoa). Dnevne migracione veze predstavljaju važan oblik ekonomske i društvene veze između seoskih i gradskih prostora, te je ovaj oblik migracije, kako ističe Partridž, u porastu u većini razvijenih zemalja (Partridge, 2010).

Značaj proučavanja dnevnih migracija između naselja proizlazi iz kompleksnosti odnosa dnevnih migracija i migracija stanovništva sa ishodom promene mesta prebivališta. Dnevni migranti su često potencijalni migranti, ali i osobe sa prethodnim migracionim iskustvom, a dnevna migracija na manjim udaljenostima najčešće je vid prilagođavanja i alternativa migraciji, što je potvrđeno i u Srbiji (Holmes, 1971; Zax, 1994; Artis et al., 2000; Stamenković 1989, 1995; Lukić, 2009). Razumevanje dnevne prostorne mobilnosti ruralne populacije značajno je sa aspekta koncepcije revitalizacije sela u Srbiji (Stamenković, 1989, 1996). U tom smislu, stanovništvo koje je u okviru dnevne migracione razdaljine ima najviše koristi od centara rasta i barem deo prihoda ovih radnika biće potrošen u lokalnoj zajednici, imajući u vidu da se većina seoskih naselja suočava sa problemima nedostatka lokalnih poslova i smanjenjem prihoda od poreza. Zato su im radna mesta i prihodi radne snage koja učestvuju u dnevnim migracijama izuzetno važni (Davidson, 1989).

U mnogim zemljama je zapaženo da je verovatnoća dnevne migracije veća od proseka ukoliko je prebivalište dnevnog migranta u blizini glavnih gradova regiona (Artis et al., 2000; Cristaldi, 2005). Dnevne migracije iz ne-metropolitanskih područja u metropole (*extended metropolitan commuting*), od strane istraživača koji se bave teorijama centara rasta, smatraju se za najvažniji pojedinačni mehanizam gde se impulsi rasta prenose iz velikih regionalnih centara rasta u okolne gradove i seoska područja. Manji (do 20.000 stanovnika) i srednji gradovi (20.000-100.000 stanovnika) imaju značajnu ulogu u lokalnom ekonomskom razvoju te su važni za smanjivanje pritiska dnevnih migracija. Ima saznanja da populaciono manji gradovi u blizini metropola deluju na smanjenje obima dnevne migracije iz ne-metropolitanskih područja u metropole, ako su na udaljenosti između 25 i 35 milja¹ (Taaffe et al., 1980: 328). Početkom 21. veka oko 15% zaposlenih u

¹ Između 40,2 i 56,3 km.

glavnim gradovima Estonije, Letonije i Litvanije činili su dnevni migranti iz drugih opština (Hazans, 2004). Beograd, kao glavni grad i vodeće funkcionalno čvorište Srbije, predstavlja najveći centar dnevne migracije njenog stanovništva. U dnevne migracije ka Gradu Beogradu 2002. godine bilo je uključeno 84.097 zaposlenih, dok se u okviru gradskih opština Beograda kretalo 235.055 radnika dnevnih migranata (Stamenković, Gatarić, 2008; Stamenković, Gatarić, 2009). Broj radnika koji su učestvovali u dnevnim migracijama ka Gradu Beogradu iznosio je 2002. godine 15,1% od ukupnog aktivnog stanovništva Grada Beograda koje obavlja zanimanje.

Putanje dnevnih migracija vezane su za ograničenja i mogućnosti u pogledu mesta stanovanja i mesta rada, te se tokom vremena može menjati i glavni smer dnevnih migracionih tokova određenog područja. Praćenje ovih promena ima svoj praktičan značaj za lokalno i regionalno planiranje i implementaciju programa razvoja. Značaj proučavanja dnevnih migracija za politiku prostornog razvoja ističe Stamenković, navodeći da su one bitan elemenat urbanističkog i ruralnog planiranja pojedinih naselja. Kao pokazatelj jačine i granica funkcionalne privlačnosti naselja, dnevne migracije stanovništva omogućavaju utvrđivanje hijerarhijsko-funkcionalnog ranga naselja, izradu tipologije naselja, kao i proučavanje delovanja uticaja centralnog naselja na promene u strukturi stanovništva i fizionomsko-morfološkoj strukturi naselja stanovanja (Stamenković, 1987). Na mogućnost korišćenja dnevnih urbanih sistema za instrumente regionalnog planiranja i regionalnog razvoja ukazuju i drugi autori (Tošić, Krunić, Petrić, 2009).

Potreba za ispitivanjem promena u populacionim potencijalima dnevnih migranata, sa ciljem formulisanja i sprovođenja populacione politike, kao i politike prostornog razvoja, naročito je izražena u SAD i mnogim zapadnoevropskim zemljama od 80-ih godina prošlog veka, od kada je zapažen trend dnevnih migracija u smeru od seoskih i prigradskih naselja ka gradu. Ove dnevne migracije praćene su porastom razdaljine putovanja, većom upotrebom automobila, a time i većim zagađivanjem okoline. U literaturi su zastupljene dve oprečne hipoteze o mogućim determinantama promene smera dnevnih migracija. Jedna podrazumeva da strukturno-ekonomske promene na lokalnom i regionalnom nivou utiču na smer dnevnih migracija. Prema ovom stanovištu promene u funkcionalnoj strukturi lokacija uzrokuju razlike u orijentaciji putanja dnevnih migracija, a u zavisnosti od ekonomske strukture i stepena obrazovanja aktivnog stanovništva. To su primeri hipoteze regionalnog restrukturiranja, prema kojoj se regioni razvijaju kao odgovor na fundamentalne promene u organizaciji proizvodnje, na putu ka servisno i informaciono zasnovanoj ekonomiji (Clark, Kuijperslinde, 1994). Ova hipoteza u suprotnosti je sa

hipotezom dekoncentracije prema kojoj su promene u smeru odvijanja dnevnih migracija prouzrokovane razvojem saobraćaja i komunikacija, ali i promenama u izboru mesta stanovanja radnika. Tako na dekoncentraciju populacije utiče sve veća mobilnost radnika i preduzeća, ali i izbor ređe naseljenih i manje zagađenih područja za porodični život. Renkov i Huver podržavaju hipotezu dekoncentracije prema kojoj je "dominantna uticaj na putanje dnevnih migracija i teritorijalni razmeštaj stanovništva u toku poslednje dve decenije imala eksurbanizacija vezana za promene koje se odnose na izbor željenog mesta stanovanja". Pomenute oprečne hipoteze o razlozima promene smera dnevnih migracija stanovništva dovele su do debate da li su promene u urbanoj prostornoj strukturi, kao što je policentričnost, rezultat demografske dekoncentracije ili proizvodnog restrukturiranja (Renkow, Hoover, 2000:262).

Paralelno sa promenom smera dnevnih migracija u SAD i drugim razvijenim zemljama zabeležen je porast broja stanovnika prigradskih naselja, što je potaklo brojne diskusije o mogućoj vezi između ovih pojava. Analiza povezanosti između mesta prebivališta, dnevnih migracija i migracija sa ishodom promene mesta prebivališta pokazala je vezu između povećanog obima dnevnih migracija ka gradovima i porasta broja stanovnika prigradskih naselja. Vidljive su tri različite veze između obima dnevnih migracionih tokova i promene broja stanovnika. Područja u blizini metropola ili unutrašnjih centara rasta imaju pozitivnu korelaciju između dnevne migracije i populacionog rasta. Područja najdalje od ekonomskih mogućnosti koje ovi centri obezbeđuju imaju mali obim dnevnih migracija i izraženu emigraciju, što objašnjava i dalje veliku emigraciju stanovništva iz određenog broja seoskih naselja. Područja jednako udaljena od metro centara i unutrašnjih centara rasta pokazuju kombinaciju prethodne dve veze dnevnih migracija i promene broja stanovnika ukazujući da su dnevne migracije uvod u emigraciju (Wheeler, 1971; Fisher, Mitchelson, 1981). Kao primer može da posluži Severna Karolina, gde je dokazano postojanje statistički značajne pozitivne veze između doseljavanja u seoska naselja i dnevnih migracija u gradove locirane na udaljenosti do 35 milja, kao potvrda hipoteze dekoncentracije stanovništva, dok kada je reč o seoskim naseljima i gradovima koji su međusobno udaljeniji od 35 milja nije utvrđena nikakva veza populacionih promena sa dnevnim migracijama (Renkow, Hoover, 2000).

Kao i u brojnim drugim zemljama i u Srbiji postoji izražena koncentracija kako populacije, tako i ekonomskih aktivnosti u većim urbanim centrima, mada je radno sposobna populacija manje koncentrisana u prostoru od ekonomskih aktivnosti (OECD, 2005). Stoga, tokovi dnevnih migracija imaju dominantan smer iz ostalih ka gradskim naseljima. Radnici najčešće

svakodnevno putuju do radnog mesta u gradskom naselju koje je centar istoimene opštine. Modernizacija ekonomske strukture, kao rezultat prelaska sa dominacije proizvodnje na dominaciju sektora usluga, a naročito razvoja informacione tehnologije, uz rastuću dominaciju međunarodnih kompanija, dovodi do promena u prostornoj distribuciji mogućnosti za zaposlenje, te disperznijih putanja dnevne migracije (Van der Laan, 1998). I u Srbiji se, stoga, mogu očekivati dinamičnije dnevne migracije i promene njihovog smera, što ukazuje na potrebu kontinuiranog praćenja i istraživanja putanja dnevnih migracionih tokova stanovništva prema hijerarhijskom rangu naselja stanovanja i rada u mreži naselja Srbije i njihovih demografskih i socio-ekonomskih uzroka i posledica.

Do pojave dnevnih migracija između različitih nivoa hijerarhije u okviru mreže naselja dovode brojni faktori. Jedan je želja za životom u drugom nivou hijerarhije u odnosu na onaj u kome je radnik zaposlen (bilo da je reč o mogućnostima koje taj nivo hijerarhije pruža ili prisustvu rodbine, prijatelja). U tom slučaju radnik je voljan da podnese troškove dnevne migracije, uključujući i vreme potrebno (utrošeno) na svakodnevno putovanje. Drugi faktor je činjenica da pojedinac zaposlen u određenom nivou hijerarhije ne može da priušti troškove života u tom nivou, ali može da priušti troškove života u drugom nivou, zajedno sa troškovima dnevne migracije. Treći faktor uključuje moguće pogodnosti izvedene iz fizičke razdvojenosti mesta rada i mesta stanovanja (Parr, 1987).

Struktura dnevnih migranata prema različitim obeležjima takođe utiče na putanje dnevnih migracija, što je i bazično polazište ovog rada. Istraživanje o uticajima pola i socioekonomskog statusa dnevnih migranata na putanje dnevnih migracija u okviru mreže naselja u SAD-u osamdesetih godina 20. veka je pokazalo da žene, radnici sa većim stepenom obrazovanja, zaposleni u proizvodnim delatnostima i oni koji imaju veće prihode svakodnevno putuju "na gore" u hijerarhiji naselja, gotovo dva puta više od onih koji putuju "na dole", zbog takvog razmeštaja radnih mesta žena i potreba metropolitanskih centara za određenim delatnostima (Fuguitt, 1991). Primenom dodatno obrađenih podataka Popisa iz 1991. godine, prvi put je izvršeno slično istraživanje u Kanadi gde su obuhvaćeni svi tipovi dnevnih migracija, te ispitan njihov smer na nacionalnom nivou, sa posebnim naglaskom na dnevne migracije seoskog stanovništva i mogućnosti za zaposlenje u seoskim područjima. Tipovi dnevnih migracija posmatrani su u odnosu na pol, starost, sektor delatnosti i nivo profesionalnih veština dnevnih migranata (Green, Meyer, 1997). Istraživači u Velikoj Britaniji takođe su prepoznali značaj proučavanja dnevnih migracija prema različitim tipovima područja dovodeći ih u vezu sa prosečnom dužinom putovanja i strukturom dnevnih migranata (Banister and Gallent, 1998). Na osnovu

popisne statistike o mestu rada, Frost (2006) razlaže dnevne migracije prema različitim tipovima gradskih i seoskih naselja dolazeći do saznanja da su one više zastupljene u gušće naseljenim seoskim područjima koja se nalaze u blizini gradova, nego u naseljima ređe naseljenih područja.

Većina proučavanja dnevnih migracija u Srbiji, koja sadrže analize vezane za strukturu dnevnih migranata prema različitim obeležjima, zasnivaju se na dodatnoj obradi podataka popisa stanovništva ili anketnom istraživanju, i odnose se na prostor jedne ili nekoliko opština (Stamenković, 1989, 2008; Stamenković et al. 1995; Bjeljac, 1992; Petrović, 2001; Bubalo-Živković, 2003; Matijević, 2009; Lukić, 2011). Razlikama u stepenu obrazovanja radne snage, koja se svakodnevno razmenjuje između opština, te izdvajanjem centara zaposlenja prema njihovoj privlačnoj snazi za dnevne migrante i vrednostima dnevnog migracionog indeksa za prostor Republike Srbije bavili su se Lukić i Tošić (2009; 2011). Međutim, istraživanja dnevnih migracija u okviru mreže naselja na širem (nacionalnom) nivou do sada nisu rađena. Stoga su brojna pitanja u vezi sa putanjama i trendovima dnevnih migracija, te relacijama između obima i strukture dnevnih migracionih tokova i tipa naselja stanovanja i rada, bez odgovora. Razlaganje putanja dnevnih migracija do nivoa naselja omogućava saznanja o teritorijalnom dometu i intenzitetu dejstava specifičnih dnevnih migracionih tokova zarad boljeg razumevanja interakcija između migracija, prostornog razmeštaja stanovništva i strukture stanovništva.

Metode i izvori korišćeni za istraživanje

Često se ističe potreba istraživača za sveobuhvatnijim i raznovrsnijim tabeliranjem publikovanih rezultata popisa stanovništva. Standardni program obrade popisne građe zasniva se više na potrebama velikog broja korisnika statističkih podataka nego na specifičnim potrebama određenih naučnih disciplina, što rezultira tabeliranjem čiji podaci daju prvenstveno globalni prikaz stanja i relacija među posmatranim pojavama. Zbog nedovoljne iskorišćenosti empirijskog potencijala popisnih podataka za naučne analize, potrebno je dalje raščlanjivanje opštih statističkih početnih podataka (Stanković et al., 2000). Publikovani rezultati Popisa stanovništva iz 2002. godine prikazuju samo izlazne tokove dnevnih migracija i to na najvišem nivou agregacije (za opštine, te u okviru opština ukupno za gradska i ostala naselja), što ne pruža potpunu iskoristivost popisa stanovništva kao izvora podataka za proučavanje dnevnih migracija. Na osnovu zbirnih podataka o dnevnim migrantima nemoguće je doći do saznanja o obimu i smeru kretanja radne snage u okviru mreže naselja, razlikama u strukturi dnevnih migracionih tokova koji se svakodnevno razmenjuju između naselja

stanovanja i rada, te ukupnom funkcionalnom dejstvu određenog prostora, što je naročito značajno jer "funkcionalne veze deluju na različitim prostornim nivoima i nisu nužno predstavljene strogim administrativnim granicama" (Coombes, Raybould, 2004: 203). Primera radi, opštine Niška Banja i Sremski Karlovci, sa 63% odnosno 58% aktivnog stanovništva koje radi van opštine stanovanja, potvrđuju da tokovi dnevnih migracija stanovništva u Srbiji pokazuju stvarne funkcionalne granice opština u odnosu na formalno-pravne odnosno administrativno-teritorijalne granice (Lukić, 2006).

Bengs i Šmit-Tom razlikuju dva tipa veza između sela i grada, strukturne i funkcionalne. Prva se odnosi na fizičke, prostorne strukture, kao što je struktura naselja, namena zemljišta i slično, a druga na različite vrste tokova koji se odvijaju unutar i između ovih prostora. Dnevne migracione veze između sela i grada odlučujući su faktor izdvajanja različitih tipova seoskih naselja, dok je prosečna razdaljina dnevne migracije u naselju ili udeo dnevnih migracija na dugim relacijama značajan indikator za ocenu interakcija na relaciji od sela ka gradu (Bengs, Schmidt-Tome, 2004). Ovi podaci vezani za dnevne migracije mogu se koristiti kao pokazatelj stepena ekonomske zavisnosti seoskih naselja od grada, što se direktno odražava na njihovu razvojnu perspektivu.

Prema zvaničnoj definiciji Republičkog zavoda za statistiku Srbije dnevni migranti "su lica koja rade ili se školuju van mesta svog stalnog stanovanja, ali se svakodnevno ili više puta tokom jedne sedmice u njega vraćaju". U dnevnim migracijama u Srbiji² 2002. godine učestvovalo je 565.054 radnika, ili 21,4% od ukupnog broja aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje. Od toga je za 12.538 radnika nepoznato mesto rada, dok je za 2.034 mesto rada u bivšim jugoslovenskim republikama ili drugim stranim državama (RZS, 2004). Dodatnom obradom podataka Popisa stanovništva iz 2002. u Srbiji, koji se odnose na radnike dnevne migrante³ (obuhvaćena 538.102 lica),⁴ izvršena je analiza dnevnih migracija između naselja, uz primenu statističke tipologije naselja po pravnom kriterijumu (podela na naselja koja imaju ili nemaju status gradskog), te prema populacionoj veličini (RZS, 2006a). Ukrštanje obeležja mesta stanovanja i mesta rada, zajedno sa drugim relevantnim strukturama dnevnih migranata, omogućilo je sagledavanje ulaznih i izlaznih tokova dnevnih migracija. Takođe, bilo je moguće utvrditi dominantne smerove dnevnih migracija aktivnog stanovništva prema polu,

² Ovaj pojam u radu ne uključuje populaciju Kosova i Metohije, jer Popis 2002. nije sproveden na toj teritoriji.

³ U daljem tekstu: dnevni migrant.

⁴ Iz analize je isključena populacija za koju je bilo nepoznato neko od ispitivanih obeležja.

stepenu obrazovanja i sektoru ekonomske delatnosti rada, u okviru hijerarhije naselja odnosno prema njihovoj populacionoj veličini. Ispitivane su dnevne migracije radnika između naselja koja nisu gradska (ispod 2.500 stanovnika, 2.500-9.999 i 10.000 i više stanovnika) i gradskih naselja (više od 100.000 stanovnika, 50.000-99.000, 10.000-49.999 i ispod 10.000 stanovnika). Unakrsno tabeliranje podataka o dnevnim migracijama prema/iz naselja i klasifikacija radnika prema mestu stanovanja i mestu rada u 7 grupa omogućili su uvid u funkcionalno delovanje specifičnih grupa naselja, gde su dnevni migracioni tokovi pokazatelj stepena međuzavisnosti između naselja.

Prostorna organizacija mreže naselja kao okvir za odvijanje dnevnih migracija

Među spoljnim neekonomskim faktorima migracija važnu ulogu u izboru tipa prostorne pokretljivosti stanovništva i intenzitetu migracionih tokova ima organizacija prostora. Organizacioni faktori podrazumevaju skup uticaja koji mogu olakšati ili kontrolisati migracije stanovništva između dva prostora (Swindell, Ford, 1975). Gustina mreže naselja i njihova veličina u znatnoj meri utiču na pravce dnevnih migracija u Srbiji. Klasifikacija naselja po populacionoj veličini 2002. godine pokazuje da je od 4.706 naselja u Srbiji čak 3.673 imalo do 1.000 stanovnika. Ova naselja karakteriše iscrpljenost demografskih resursa, kako zbog negativnog migracionog salda tako i zbog nedovoljnog biološkog obnavljanja stanovništva, ali i nepovoljna starosna i obrazovna struktura populacije. Stamenković (2004) ističe zastupljenost i porast demografski patuljastih naselja (manje od 49 žitelja), čiji se broj u periodu 1991-2002. udvostručio. Kontinuirano povećavanje broja naselja male populacione veličine vodi ka demografskom praznjenju i gašenju malih seoskih naselja. Popisom stanovništva iz 2002. zabeleženo je devet spontano i jedno planski raseljeno naselje, a do 2009. ugašeno je još 13 naselja (Milošević, Milivojević, Čalić, 2010).

Dok se populaciono mala naselja gase, sa druge strane postoji izražena superkoncentracija stanovništva u većim gradovima, što rezultira demografskom neravnotežom i velikim razlikama u gustini naseljenosti i broju stanovnika između prostornih celina, uz izraženu demografsku, ekonomsku i socijalnu polarizaciju. Na disproporcije u prostornoj organizaciji mreže naselja Srbije ukazuje činjenica da čak četvrtina populacije Srbije živi u gradovima veličine preko 100.000 stanovnika (RZS, 2003). Upravo je neravnomeran demografski i socio-ekonomski razvoj naselja i regiona preduslov za formiranje dnevnih migracija stanovništva. Naime, za nastanak i razvoj ove pojave, neophodna je heterogenost obima i strukture kontingenata radne snage, kao i stepena i diverzifikovanosti

privrede između naselja u okviru teritorijalne i vremenske distance koja je pogodna za odvijanje dnevnih migracija. Što su socioekonomske, demografske i druge razlike između polazišta i ishodišta dnevnih migranata veće, veća je i verovatnoća pojave ovog, ali i drugih oblika migracija. Koji će faktor imati preovlađujući uticaj na dnevnu migraciju zavisi kako od obeležja pojedinca, tako i od karakteristika svakog pojedinačnog prostora (Lukić, 2008).

Prvi podaci o populacionoj veličini naselja stalnog stanovanja dnevnih migranata na prostoru bivše Jugoslavije (Popis 1961) pokazuju da su dnevne migracije naročito bile zastupljene kod populacije malih naselja (ispod hiljadu stanovnika). Više od polovine ukupnog broja radnika ovih naselja bili su dnevni migranti, dok je u naseljima veličine 1.000-10.000 stanovnika to bila jedna trećina svih radnika (CDI IDN, 1971). Za nivo Srbije podaci o populacionoj veličini naselja stalnog stanovanja dnevnih migranata 1961. nisu bili dostupni, ali Popis 2002. pokazuje da je jedna trećina radnika (34%) u naseljima populacione veličine 1.000-10.000 stanovnika učestvovala u dnevnim migracijama (RZS RS, 2006a).

Prema Žuljiću (1970), dnevne migracije radne snage na prostoru bivše Jugoslavije, u periodu nakon 1950. godine, odvijale su se pretežno iz prenaseljenih seoskih naselja, na oko 50 km udaljenosti od nekog važnijeg industrijskog središta, do gradova sa određenom koncentracijom radnih mesta. Na prostoru Republike Srbije od šezdesetih godina prošlog veka kontinuirano veće učešće u dnevnim migracijama ima stanovništvo seoskih naselja. Dnevnih migracija gradskog stanovništva 1961. godine najviše je bilo na području Centralne Srbije (25,5% dnevnih migranata iz gradova), a najmanje u Vojvodini (6,8%) s obzirom na populaciono relativno velika naselja Vojvodine (CDI IDN, 1971). Većina dnevnih migranata iz seoskih područja u to vreme i dalje se bavila poljoprivredom, što je uticalo na relativno malo smanjenje seoskog stanovništva, tzv. industrijalizacija sa nedovoljnom urbanizacijom. Ova pojava je bila karakteristična za Južnu Evropu, gde su registrovane veće stope industrijalizacije od urbanizacije naročito u periodu 1950-1970 (Roca, 1986).

U Centralnoj Srbiji od osamdesetih godina 20. veka postoji trend porasta udela gradskog stanovništva u dnevnim migracijama, dok se u Vojvodini ovaj udeo prvo smanjuje, (1981-1991) da bi se potom neznatno povećao (1991-2002). Ipak, i pored porasta udela urbane populacije u ukupnom broju dnevnih migranata u Srbiji,⁵ njih i dalje (2002) većinom (75%) čine radnici

⁵ Podaci o dnevnim migrantima izračunati su u odnosu na ukupno stanovništvo (popis 1961), odnosno stanovništvo u zemlji (popisi 1981, 1991. i 2002). Vrednosti se mogu smatrati uporedivim, jer početkom 1960-ih godina nije bilo obimnije emigracije stanovništva.

sa prebivalištem u naseljima koja po tipu nisu gradska (tabela 1). U strukturi dnevnih migracionih tokova radne snage prema njihovom smeru u odnosu na

Tabela 1.
Struktura radnika dnevnih migranata u Srbiji
prema tipu naselja stanovanja (%)

Tip naselja	1981	1991	2002
Centralna Srbija			
Gradska	15,5	20,6	23,2
Ostala	84,5	79,4	76,8
Vojvodina			
Gradska	40,4	28,0	29,8
Ostala	59,6	72,0	70,2
Srbija			
Gradska	22,4	22,6	25,1
Ostala	77,6	77,4	74,9

Izvor: SZS, 1981; RZS RS, 2006a; RZS RS, 2006b.

tip naselja u Srbiji izrazito preovladava smer ostala naselja – grad (64,4%), dok su drugi znatno manje zastupljeni: grad – grad (17,1%), ostala naselja – ostala naselja (11,5%) i grad – ostala naselja (7%). Ovakav udeo dnevnih migranata iz seoskih naselja je prilično visok u poređenju sa nekim drugim istočnoevropskim zemljama. Na primer, u Letoniji odnosno Litvaniji, 1/6 odnosno 1/3 dnevnih migranata ima prebivalište u seoskim naseljima (Hazans, 2004).

Rezultati

Ocenjivanje jačine dnevnih migracionih veza između naselja u Srbiji izvršeno je pomoću metodologije istraživanja sprovedenog početkom devedestih godina prošlog veka u SAD (Fuguitt, 1991), pri čemu je klasifikacija naselja prilagođena (izvorna podela je na metropolitenske gradove, metropolitenski prsten i ne-metropolitenska naselja) prostoru Republike Srbije. Tabela 2 prikazuje distribuciju 2,64 miliona aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje, klasifikovanih prema tipu i populacionoj veličini naselja, a u zavisnosti od mesta stanovanja i mesta rada. Manje od 10.000 stanovnika imaju čak 92 gradska naselja, dok grupi ostalih naselja sa više od 10.000 stanovnika pripadaju naselja Ripanj, Sremčica, Grocka, Kać, Veternik, Laćarak, Nova Pazova i Preševo.

Poslednja dva reda tabele 2 prikazuju distribuciju aktivnog stanovništva Srbije, prema naselju rada i naselju stanovanja, gde se vidi da su poslovi više koncentrisani u gradskim naseljima u odnosu na stanovništvo. Od 2,64

miliona aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje 2002. godine, polovina (1,32 miliona) živi u seoskim naseljima i malim gradovima sa manje od

Tabela 2.
Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema naselju rada i naselju stanovanja, 2002.

	Naselje stanovanja	Naselje rada								
		Ukupno	Gradska				Ostala			
			>100000	99999-50000	49999-10000	<10000	>10000	2500-9999	<2500	
Gradska	>100000	486478	472270	1838	5425	2548	666	2171	1560	
	99999-50000	386663	1298	369265	2931	4566	231	5052	3320	
	49999-10000	444141	22948	6212	393326	4097	537	6438	10583	
	<10000	152775	10455	10369	8080	116523	84	2318	4946	
Ostala	>10000	39251	14765	3844	5778	350	14052	363	99	
	2500-9999	312831	32500	36714	39807	10227	597	187301	5685	
	<2500	820848	27695	54800	79184	40935	682	13973	603579	
	Ukupno	2642987	581931	483042	534531	179246	16849	217616	629772	
	Distribucija u procentima									
	Naselje rada	100,0	22,0	18,3	20,2	6,8	0,6	8,2	23,8	
Naselje stanovanja	100,0	18,4	14,6	16,8	5,8	1,5	11,8	31,1		

10.000 stanovnika. U odnosu na druge grupe u najmanjim naseljima najznačajnija je funkcija stanovanja. U velikim gradovima živi i radi 40% aktivnog stanovništva Srbije 2002. godine. Razlika između udela radnika koji žive i rade u populaciono najvećim gradskim naseljima je 3,6 % (22,0 prema 18,4), što pokazuje relativno malu dnevnu razmenu radne snage između ovih i drugih naselja. Čak 47% radnih mesta u gradovima popunjeno je od strane stanovnika većih gradskih centara, bilo da žive i rade u istom naselju, ili svakodnevno putuju iz drugog većeg gradskog centra. U naselju iste populacione veličine i tipa kao što je i ono u kome stanuju, zaposleno je 81,6% radnika, na šta upućuje zbir od 2,15 miliona (dobijen sabiranjem vrednosti na dijagonali tabele). Međutim, kada se posmatra samo populacija radnika dnevnih migranata (tabela 3), vrednost od 51.431 na dijagonali pokazuje da je svega 9,5% njih zaposleno u naselju iste populacione veličine i tipa kao što je i ono u kome stanuju.

Gradovi populacione veličine između 10.000 i 50.000 stanovnika (tabela 3) su najprivlačniji za zapošljavanje dnevnih migranata, dok je primetna zavisnost manjih gradskih naselja od radnih mesta u velikim gradskim centrima. Najveći broj dnevnih migranata koji rade u grupi naselja različitoj od one kojoj pripada njihovo naselje stanovanja svakodnevno putuju iz naselja sa manje od 2.500 stanovnika u gradska naselja veličine 10.000-50.000 stanovnika. Za stanovnike manjih gradskih i ostalih naselja najznačajnije su dnevne migracije ka gradskim centrima, dok svega 7% od ukupnih dnevnih migracija iz ovih naselja čine one ka ostalim naseljima.

Tabela 3.
Radnici dnevni migranti prema naselju rada i naselju stanovanja, 2002.

	Naselje stanovanja	Naselje rada								
		Ukupno	Gradska				Ostala			
			>100000	99999-50000	49999-10000	<10000	>10000	2500-9999	<2500	
Gradska	>100000	14666	458	1838	5425	2548	666	2171	1560	
	99999-50000	18349	1298	951	2931	4566	231	5052	3320	
	49999-10000	58882	22948	6212	8067	4097	537	6438	10583	
	<10000	37804	10455	10369	8080	1552	84	2318	4946	
Ostala	>10000	25218	14765	3844	5778	350	19	363	99	
	2500-9999	130808	32500	36714	39807	10227	597	5278	5685	
	<2500	252375	27695	54800	79184	40935	682	13973	35106	
	Ukupno	538102	110119	114728	149272	64275	2816	35593	61299	
	Distribucija u procentima									
	Naselje rada	100,0	20,5	21,3	27,7	11,9	0,5	6,6	11,4	
Naselje stanovanja	100,0	2,7	3,4	10,9	7,0	4,7	24,3	46,9		

Dnevni migranti sa mestom stanovanja u ostalim naseljima zauzimaju 19,4% poslova u gradovima, dok 367.998 dnevnih migranata sa sela čini 31,3% svih aktivnih radnika koji obavljaju zanimanje, a koji stanuju u ostalim naseljima (tabela 2). U isto vreme, svega 20.114 radnika ili 6,9% dnevnih migranata ide iz većeg gradskog centra na posao u seosko ili manje gradsko naselje, što još jednom potvrđuje da veliki gradski centri predstavljaju samostalna tržišta rada. Ovi radnici čine 2,3% radne snage koja živi u većim gradskim centrima i popunjavaju samo 1,9% poslova u seoskim i manjim gradskim naseljima.

U dnevnim migracijama smera grad – grad učestvuje 91.795 radnika, što čini 17,1% od ukupnog broja dnevnih migranata. Skoro podjednako važni su i dnevni migracioni tokovi smera ostala naselja – ostala naselja, u kojima

Tabela 4.
Stope dnevne migracije prema naselju stanovanja, 2002. (stopa na 100)

Naselje stanovanja	Naselje rada								
	Ukupno	Gradska				Ostala			
		>100000	99999-50000	49999-10000	<10000	>10000	2500-9999	<2500	
Gradska	Ulaz	22,5	0,3	4,7	2,1	3,0	6,7	5,7	
	Izlaz	-2,9	-0,4	-1,1	-0,5	-0,1	-0,4	-0,3	
	Neto	19,6	-0,1	3,6	1,6	2,9	6,2	5,4	
	99999-50000								
	Ulaz	29,4	0,5	1,6	2,7	1,0	9,5	14,2	
	Izlaz	-4,5	-0,3	-0,8	-1,2	-0,1	-1,3	-0,9	
	Neto	24,9	0,1	0,8	1,5	0,9	8,2	13,3	
	49999-10000								
	Ulaz	31,8	1,2	0,7	1,8	1,3	9,0	17,8	
	Izlaz	-11,4	-5,2	-1,4	-0,9	-0,1	-1,4	-2,4	
	Neto	20,4	-3,9	-0,7	0,9	1,2	7,5	15,4	
	<10000								
	Ulaz	41,1	1,7	3,0	2,7	0,2	6,7	26,8	
	Izlaz	-23,7	-6,8	-6,8	-5,3	-0,1	-1,5	-3,2	
	Neto	17,3	-5,2	-3,8	-2,6	0,2	5,2	23,6	
Ostala	>10000								
	Ulaz	7,1	1,7	0,6	1,4	0,2	1,5	1,7	
	Izlaz	-64,2	-37,6	-9,8	-14,7	-0,9	-0,9	-0,3	
	Neto	-57,1	-35,9	-9,2	-13,4	-0,7	0,6	1,5	
	2500-9999								
	Ulaz	9,7	0,7	1,6	2,1	0,7	0,1	4,5	
	Izlaz	-40,1	-10,4	-11,7	-12,7	-3,3	-0,2	-1,8	
	Neto	-30,4	-9,7	-10,1	-10,7	-2,5	-0,1	2,6	
	<2500								
	Ulaz	3,2	0,2	0,4	1,3	0,6	0,0	0,7	
	Izlaz	-26,5	-3,4	-6,7	-9,6	-5,0	-0,1	-1,7	
	Neto	-23,3	-3,2	-6,3	-8,4	-4,4	-0,1	-1,0	

učestvuje 61.802 radnika, ili 11,5% svih dnevnih migranata. Na posao u manje gradsko ili seosko naselje putuje 122.214 ili 27,3% dnevnih migranata koji stanuju u ovim naseljima, dok 191.142 ili 48,2% dnevnih migranata sa prebivalištem u ovim tipovima naselja putuje na posao u veći gradski centar. Analiza ovih podataka upućuje na značaj i drugih tipova dnevnih migracija, osim preovlađujućeg smera ostala naselja – gradovi, za stanovništvo seoskih i manjih gradskih naselja. Kada je reč o velikim gradskim centrima, oko 47% izlaznih dnevnih migracionih tokova kreće se ka seoskim ili manjim gradskim naseljima u poređenju sa 72% za gradska naselja veličine 50.000-100.000 stanovnika.

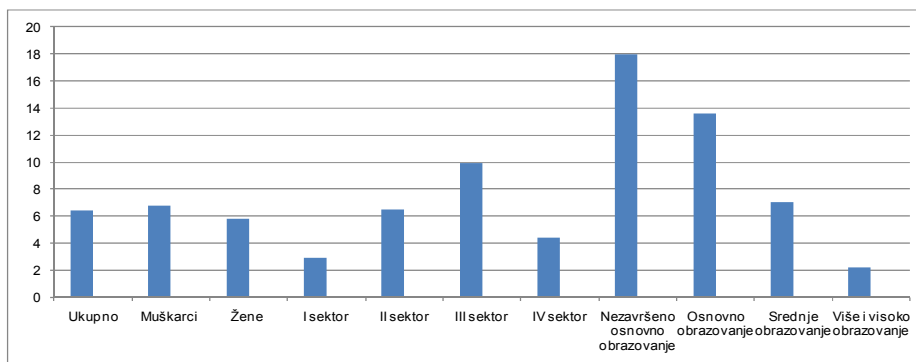
Ulazne, izlazne i neto stope dnevnih migracija za svaku grupu naselja prema populacionoj veličini i tipu razložene su prema doprinosu drugih grupa naselja dnevnoj migracionoj razmeni (tabela 4). Osnova za proračun stopa je aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje, a koje stanuje u dotičnoj grupi naselja, dok neto stope u svakom redu čini suma prethodna dva reda. Ukupne vrednosti prikazane u prvoj koloni ukazuju na veliku razliku između gradskih i ostalih naselja. Naselja koja nisu gradska imaju niže ulazne stope, više izlazne stope i neto gubitak radnog stanovništva. Sve kategorije gradskih naselja imaju ulazne stope između 20 i 40, što upućuje da broj ulaznih dnevnih migranata iznosi između 20% i 40% od aktivne populacije koja u ovim naseljima stanuje. Za tri grupe gradskih naselja sa više od 10.000 stanovnika izlazne stope se kreću od 3 do 11, dok neto dobitak radnika putem dnevnih migracija iznosi između 20% i 25% od aktivne populacije koja u ovim naseljima stanuje. Na prostoru gradskih naselja sa manje od 10.000 stanovnika prožimaju se uticaji sela i grada. Dnevni migranti zaposleni u naseljima ove populacione veličine čine 41% od aktivne populacije koja obavlja zanimanje, dok istovremeno 24% aktivnog stanovništva ove kategorije putuje na posao u drugi tip naselja.

Nakon ocene jačine dnevnih migracionih veza između različitih prostora izvršena je analiza strukture dnevnih migracionih tokova radnika u okviru mreže naselja Srbije prema polu, stepenu obrazovanja i sektoru ekonomske delatnosti rada. Kao što se vidi u tabeli 3, svega 9,5% dnevnih migranata (9,2% žena odnosno 9,8% muškaraca) zaposleno je u naselju iste populacione veličine i tipa kao što je i ono u kome stanuju. U odnosu na ukupno dnevno mobilno stanovništvo, veće učešće u dnevnim migracijama ka naseljima koja pripadaju kategoriji različitoj od onog u kome stanuju pored žena imaju i radnici sa srednjim obrazovanjem, kao i radnici zaposleni u tercijarnom sektoru delatnosti.

U naselje višeg hijerarhijskog ranga putovalo je čak 421.213 dnevnih migranata, dok je 65.458 radnika putovalo u naselje nižeg hijerarhijskog

ranga, odnosno na svakog radnika koji putuje u grupu populaciono manjih naselja dolazi 6,4 radnika koji putuju u grupu većih naselja (tabela 3). Ako se posmatraju pojedine podgrupe stanovništva, ove vrednosti iznose 6,8 za muškarce i 5,8 za žene, odnosno od 1,8 za radnike sa visokim obrazovanjem do 18 za radnike bez školske spreme i sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem.

Grafikon 1.

Odnos: dnevni migranti u više/dnevni migranti u niže kategorije naselja

Proučavanja učešća žena u dnevnom migracionom procesu i faktora uticaja na pravce dnevnih migracija ženske radne snage ukazuju na složenost uslova u kojima se ove migracije odvijaju. Putanje dnevnih migracija aktivnih žena dovode se u vezu kako sa ekonomskim faktorima (visina prihoda, zanimanje, karakteristike regionalnih i lokalnih tržišta rada, vrsta prevoza), tako i sa faktorima koji su značajni zbog faze životnog ciklusa (bračni status, roditeljstvo, starost i broj dece). Na pravce i razdaljinu dnevnih migracija ženske populacije takođe utiču obrazovanje, sa efektom na visinu prihoda i ekonomski status žene, ali i aspiracije žena vezane za napredovanje u karijeri, te dostupnost zaposlenju usled geografskog razmeštaja poslova i delatnosti u kojima preovladavaju žene (Lukić, 2007). Muškarci i radnici sa stečenim srednjim i nižim obrazovanjem svakodnevno putuju na posao u naselja višeg hijerarhijskog ranga iznad proseka za nivo Republike Srbije. Manje prosečno učešće radnika sa višim i visokim obrazovanjem u dnevnim migracijama ka grupama naselja nižeg hijerarhijskog ranga (1:2) posledica je, između ostalog, i aktuelnog razmeštaja stanovništva ovog nivoa kvalifikovanosti u okviru mreže naselja Srbije. Prema Popisu stanovništva 2002. godine 90% visokobrazovanog, odnosno 80% stanovništva sa završenom višom školom, živelo je u gradskim naseljima (RZS, 2003).

Na obim, pravce i strukturu tokova dnevnih migracija bitno utiče koncentracija ili dekoncentracija određenih delatnosti, u skladu sa specifičnim lokacionim zahtevima. Javne administrativne i druge službe nalaze se najčešće u centru gradova, pa iz toga sledi manji obim dnevnih migracija radnika zaposlenih u servisnim delatnostima. Dnevni migranti zaposleni u servisnom sektoru generalno putuju kraće od ostalih, što ima veze sa razmeštajem ovog sektora delatnosti (Lee, Mc Donald, 2003). Rezultati proučavanja veze između delatnosti koju radnici obavljaju i smera dnevnih migracija u mreži naselja Srbije pokazuju da radnici zaposleni u tercijarnim delatnostima ne samo što imaju veće učešće u dnevnim migracijama ka naseljima koja pripadaju kategoriji naselja različitoj od onog u kome stanuju, već i putuju u naselja višeg hijerarhijskog ranga iznad proseka za ukupnu populaciju radnika dnevnih migranata. Tako, na svakog radnika zaposlenog u tercijarnom sektoru koji putuje u grupu populaciono manjih naselja dolazi čak 9,9 radnika koji putuju u grupu većih naselja. Najmanje učešće u dnevnim migracijama van svoje kategorije naselja, te putovanjima ka naseljima višeg hijerarhijskog ranga imaju radnici zaposleni u primarnom i kvartarnom sketoru delatnosti. U tom smislu treba istaći da radnici zaposleni u primarnom sektoru čine najmanji udeo u strukturi ukupnih dnevnih migracija u Srbiji, što proizlazi iz činjenice da sama definicija dnevnog migranta podrazumeva rad i stanovanje u različitim naseljima, a što za većinu zaposlenih u primarnim delatnostima, naročito poljoprivredi, nije slučaj. Kada je reč o smerovima putovanja dnevnih migranata zaposlenim u kvartarnom sektoru delatnosti, oni su posledica već pomenutog razmeštaja radnih mesta u ovoj delatnosti tj. njihove koncentracije u naseljima višeg funkcionalno-hijerarhijskog ranga.

Odnosi između socioekonomskih indikatora i smerova dnevnih migracija razmatrani su posebno za gradska odnosno "ostala" naselja. Najveća razlika u intenzitetu između smerova dnevnih migracija prema stepenu školske sprema i tipu naselja je kod radnika sa nezavršenim i završenim osnovnim obrazovanjem. U ovoj grupi, na jednog dnevnog migranta koji putuje u naselje nižeg funkcionalno hijerarhijskog ranga dolazi između osam i šest dnevnih migranata koji putuju u naselje višeg ranga u okviru gradskih naselja, a oko tri dnevna migranta u okviru "ostalnih" naselja. Za dnevne migrante sa višim i visokim obrazovanjem ove razlike su male.

Proučavanje veze između sektora delatnosti rada dnevnih migranata i tipova naselja pokazuje da su najveće razlike između zaposlenih u sekundarnom sektoru. U ovoj grupi, radnici koji putuju između naselja tipa "ostala" imaju veću sklonost ka svakodnevnom putovanju u naselje višeg funkcionalno hijerarhijskog ranga u odnosu na radnike koji učestvuju u dnevnim migracijama između gradskih naselja. Nema većih razlika između zaposlenih

u terciarnom sektoru prema tipu naselja, iako radnici u ovom, u odnosu na ostale sektore, imaju najveću sklonost ka učešću u dnevnim migracijama u naselja višeg hijerarhijskog ranga.

Između sela i grada – kritički osvrt na klasifikaciju naselja

Kao što Čempion i Hugo naglašavaju, prostor je i dalje važan za demografiju, a tip naselja u kome ljudi žive je relevantna demografska varijabla. Pristup zasnovan na sistemu naselja ostaje i dalje veoma bitan u proučavanju procesa i putanja demografskog, ekonomskog i socijalnog razvoja. Zato je ove razvojne nivoe nužno posmatrati kroz objektiv sistema naselja i tekuće dinamike naseljskog sistema. Značajan elemenat u datom kontekstu jeste tip mesta u kome ljudi žive i rade. Postoji potreba za ocenom i alternativnim načinima definisanja i klasifikacije naselja koji mogu obezbediti osnovu za identifikaciju i analizu razlika između naselja kada je reč o demografskim trendovima i srodnim karakteristikama. Zato se sve više istraživača zalaže za bolju konceptualizaciju i definisanje naselja zarad unapređenja našeg razumevanja promena u njima, a imajući u vidu da je zabeležen porast kompleksnosti sistema naselja kako u razvijenim, tako i u nerazvijenim zemljama. U tom smislu se, još od sedamdesetih godina prošlog veka, ističe značaj posmatranja izvan postojećih klasičnih statističkih okvira podele na selo i grad, te potreba za novom klasifikacijom koja bi obuhvatila diverzitet tekućih promena u smislu porasta multidimenzionalne strukture naselja i zamagljivanja granice između sela i grada. Ovo naročito kada je reč o novonastajućim formama naselja koje su u embrionalnoj fazi, te zonama tranzicije oko većih gradova (Champion, Hugo, 2004). Kritikujući postojeće konvencionalne pristupe i tipologije koje se zasnivaju na statističkom rezonovanju, Born i Simons ukazuju na kompleksnu transformaciju prostora i mesta koja se može pripisati ekonomskom restrukturiranju, socijalnim i demografskim promenama, te uvođenju novih tehnologija (Born, Simons, 2004). Ovo mišljenje deli i Pumejn zalažući se za evolucionu pristup sistemu naselja (Pumain, 2004). Kao jedno od rešenja datog problema predlaže se uvođenje treće – srednje kategorije (u odnosu na gradska i seoska naselja), a brojni su primeri višestrukih klasifikacija naselja u SAD-a i Velikoj Britaniji, kako u akademskim krugovima, tako i u studijama rađenim za potrebe države (Champion, Hugo, 2004). Prilikom izbora kriterijuma za klasifikaciju naselja treba voditi računa da definicija naselja obuhvata fizičke, administrativne, ali i funkcionalne granice zasnovane na putanjama dnevnih migracija i strukturi zaposlenog stanovništva. Primera radi, devedesetih godina u SAD-a, za područja izvan metro centara, predložena je klasifikacija naselja u četiri nivoa, zasnovana na

broju stanovnika, gustini naseljenosti, stepenu urbanizacije, dnevnim migracijama i stepenu povezanosti sa okolinom (Cromartie, Swanson, 1996).

Na neodređenost statističkog pojma naselje i neophodnost izrade nove tipologije naselja u Srbiji, koja bi se zasnivala pre svega na demografskim i funkcionalnim pokazateljima koji mogu objektivno da reprezentuju značaj naselja u prostoru ukazuje S. Stamenković, ističući kreiranje statističke tipologije naselja sa tri ili više tipova kao prioritetan zadatak naše nauke i državno statističke prakse (Stamenković, 2004). Prema Strategiji prostornog razvoja Srbije klasična podela na selo i grad, sa svojim različitim ulogama u razvoju, treba da bude prevaziđena njihovim funkcionalnim povezivanjem u područja koja će biti funkcionalno integrisana – funkcionalna urbana područja.⁶ Predstavljeni model funkcionalno urbanih područja Srbije 2020. godine obuhvata 26 FUP-a koja su rangirana shodno funkcijama, pri čemu je utvrđen model njihovog teritorijalnog obuhvata, odnosno data su okvirna područja uticaja. Kao jedan od kriterijuma za izdvajanje FUP-a jeste obim dnevnih migracija zaposlenog stanovništva u odnosu na ukupan broj lica koja obavljaju delatnost (Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, 2009). Među vodećim idejama i aktivnostima u obezbeđivanju održivog i prostorno uravnoteženog regionalnog razvoja Republike Srbije su uspostavljanje mrežno-hijerarhijske strukture urbanih centara i njihovih funkcionalnih područja (FUP) te dalji razvoj policentričnog urbanog sistema sa razvijenom prostorno-funkcionalnom interakcijom i integracijom (umrežavanjem) centara različitog funkcionalno-hijerarhijskog ranga, gde su kontinuirane i povremene dnevne migracije stanovništva relevantan kvantitativno-kvalitativni pokazatelj prostorne objedinjenosti, povezanosti i transformacije geoprostora. Decentralizacija funkcije rada i stvaranje submigracionih sistema u urbanim aglomeracijama i periurbanim prostorima omogućili bi primenu modela decentralizovane koncentracije stanovništva i funkcija koji odgovara principima održivog razvoja i ekonomičan je u pogledu korišćenja prostora, resursa, energije i transporta (Republika Srbija, 2010). Za unapređenje dnevnih migracija kao osnove regionalne politike zalažu se i Švedani, sa obrazloženjem da uvećana lokalna tržišta rada povećavaju kvalitet i doprinose fleksibilnosti sistema (Bergstrom, Wiberg, 2003). Zato ne čudi da u velikom delu Evrope postoji tendencija porasta veličine funkcionalnih urbanih regiona, jer mnogi ljudi žive na relaciji između naselja različitog tipa na šta ukazuje dramatičan porast obima dnevnih migracija između seoskih i gradskih naselja (Bengs, Schmidt-Tome, 2004; Hugo et al., 1997). Tako postaje nejasna ne samo granica između

⁶ FUP je područje delovanja i uticaja urbanog naselja, u funkcionalnom i ekonomskom smislu, bez obzira na administrativnu organizovanost.

seoskih i gradskih naselja, već i granica između seoskog i gradskog stanovništva, jer sa porastom prostorne pokretljivosti stanovništva, iako stanuje u jednom naselju, stanovništvo može veći deo života provoditi u drugom naselju različitog tipa, kao rezultat dnevne migracije (Hugo, 1982).

* * *

Sve je veći broj stanovnika seoskih naselja koji se ne bave poljoprivredom i zavise od zaposlenja u gradovima. Stoga je važan zaključak Fužija koji ukazuje na porast značaja manjih gradova i seoskih naselja za stvaranje odgovarajućih uslova za život stanovništva koje radi u nekom drugom naselju. Između "pomeranja poslova ka ljudima i ljudi ka poslovima" važna sredina može biti obezbeđivanje uslova za učešće što većeg broja ljudi u dnevnoj migraciji (Fuguitt, 1991). U tom smislu, činjenica da služe kao mesto prebivališta za dnevne migrante omogućava malim gradovima priliv dohotka gotovo kao što bi im donela mala fabrika ili radnja (Parr, 1987). S druge strane, otvaranje novih radnih mesta u naselju ne mora nužno značiti manju stopu nezaposlenosti za lokalno stanovništvo, zbog obrazovne i strukture radne snage prema delatnosti, nedostatka predškolskih ustanova i slično. Kako se navodi u Zakonu o prostornom planu Republike Srbije, u mnogim područjima intenzitet delovanja gradskih centara je smanjen usled trajnog preseljenja u mesto rada, koje je za posledicu imalo povećanje broja stanovnika u gradovima i izrazitu depopulaciju i starenje stanovništva u ruralnom zaleđu koje danas slabije migrira. Zato se ističe kao nužno "povećati stepen pristupačnosti kroz racionalan razvoj, modernizaciju ili rehabilitaciju lokalnih saobraćajnica i druge infrastrukture koja povezuje naselja unutar FUP-a, jačanjem veza i povećanjem saobraćajne i komunikacijske pristupačnosti manje razvijenih, perifernih i retko naseljenih oblasti" (Republika Srbija, 2010). Time se stvaraju uslovi za odvijanje dnevnih migracija, a sa ciljem sprečavanja preterane koncentracije stanovništva u gradovima, jer "mogućnost učešća u dnevnoj migraciji te promene mesta rada bez promene mesta stanovanja pruža važnu alternativu migraciji, znatno povećavajući fleksibilnost kako tržišta rada tako i pojedinaca koji u njemu imaju udela" (Goldstain et al., 1964: 473). Stoga, lokalni porast broja stanovnika ne mora više biti zavisan od porasta broja lokalnih radnih mesta, već i od porasta broja radnih mesta u gradovima, u okviru razdaljine pogodne za odvijanje dnevne migracije. Unapređivanje odvijanja dnevnih migracija sa mestom polazišta u seoskim naseljima kao ruralne razvojne strategije zavisi od tipa i lokacije seoskog naselja u odnosu na urbanu hijerarhiju tj. udaljenosti od velikih gradskih centara i populacione veličine seoskog naselja, te nije pogodna za retko naseljene regione (Partridge, 2010). Pri tom, treba imati u vidu da oslanjanje na prostornu

pokretljivost, kao sredstvo ublažavanja neravnoteže na tržištu rada, može staviti u nepovoljan položaj radnike sa nižim stepenom kvalifikovanosti za koje je učešće u dnevnoj migraciji i migraciji sa ishodom promene mesta prebivališta manje verovatno (Mitchell, Bill, 2005). Istraživanja promene broja stanovnika na primeru okruga u SAD su pokazala da se smanjuje broj stanovnika seoskih okruga sa malim brojem stanovnika koja nisu u blizini većih gradskih područja, odnosno da "se smanjuje broj stanovnika okruga koji imaju nepovoljan položaj u mreži dnevnih migracija između okruga, dok broj stanovnika drugih okruga velikim delom raste zahvaljujući njihovoj sposobnosti da privuku stanovništvo koje učestvuje u dnevnoj migraciji do mesta rada u drugom okrugu" (Eff, Eff, 1999).

Možemo da zaključimo da su putanje dnevnih migracija i karakteristike dnevnih migranata u Srbiji relativno nepoznate i nedovoljno istražene, te kao takve ne mogu adekvatno poslužiti kreiranju razvojnih planova i javnih politika koji bi uključivali problematiku dnevnih migranata. Prikazani rezultati predstavljaju prvi korak ka razumevanju sveukupne slike dnevnih migracija na prostoru Republike Srbije. Veliki gradski centri predstavljaju samostalna tržišta rada i veoma mali broj dnevnih migranata ide iz većeg gradskog centra na posao u seosko ili manje gradsko naselje. Dnevni migracioni tokovi pretežno obuhvataju razmenu radne snage između populaciono manjih "ostalnih" naselja i većih gradskih naselja. Ovo je u suprotnosti sa saznanjima drugih istraživača da je za mala seoska naselja manja verovatnoća da budu mesto stanovanja dnevnih migranata koji rade u gradu (Partridge, 2010). Prilikom tumačenja rezultata istraživanja treba imati u vidu da je ovaj zaključak baziran na tipologiji naselja po pravnom kriterijumu (podela da li naselja imaju ili nemaju status gradskog naselja), koji je važeći u zvaničnoj statistici Srbije. Stoga, brojna prigradska naselja pripadaju kategoriji "ostalnih". Zato se čini opravdano pitanje Tonija Čempiona, postavljeno u diskusiji povodom seminara o prostornoj ekspanziji gradova, da li su termini gradsko i seosko zastareli (Champion, 2004a).

Prilikom istraživanja dnevnih migracija u SAD, čije su osnovne metodološke postavke primenjene u ovom radu, posebno je izdvojen metropolitanski prsten (Fuguitt, 1991), dok se u Kanadi kao seoska naselja definišu ona koja su van urbanih metropolitanskih područja i sa udelom dnevnih migracija ka urbanim područjima manji od 50% (Partridge, 2010). U Srbiji iz naselja koja nisu gradska, u dnevnim migracijama je 2002. učestvovalo 324.333 radnika, od čega je 97.380 dnevnih migranata stanovalo u naseljima koja administrativno pripadaju gradovima sa više od 100.000 stanovnika (Lukić, 2010). U tom smislu evidentna je potreba za izradom nove, svrsishodnije tipologije naselja u Srbiji. Pri tom, posebnu pažnju treba posvetiti tranzicionim naseljima u blizini velikih gradova, koja prolaze kroz burne

promene fizionomske, populacione i funkcionalne strukture. Promene u vezi sa dnevnim migracijama i migracijama stanovništva sa ishodom promene mesta prebivališta nastaju kao rezultat funkcionalnog delovanja ovih gradova i interakcija na relaciji ostala naselja – grad. Zato bi efekti promene metodologije klasifikacije za ova naselja bili najvidljiviji.

Smerovi dnevnih migracija u okviru mreže naselja Srbije ukazuju na određene varijacije kada se posmatraju pojedine strukture stanovništva, mada se može zaključiti da postoji opšti trend tokova dnevnih migracija "na gore" u hijerarhiji naselja,⁷ što je naročito izraženo kod određenih grupa stanovništva. Iako ovo istraživanje predstavlja korisnu osnovu za buduća proučavanja, u radu nisu detaljnije razmatrani uzroci uočenih smerova dnevnih migracija i njihove strukture. Zato bi naredna proučavanja trebalo da doprinesu objašnjenju determinanti dnevnih migracija, za različite grupe kako naselja tako i stanovništva, jer se putanje dnevnih migracija formiraju pod uticajem brojnih međusobno povezanih faktora. Potrebno je kontinuirano ispitivati regionalne razlike u smerovima kretanja i strukturi dnevnih migranata u Srbiji, što je od značaja za usklađivanje razvojnih planova i strategija.

Literatura

- ARTIS, M., J. ROMANI, J. SURINACH (2000). "Determinants of Individual Commuting in Catalonia, 1986-1991: Theory and Empirical Evidence", *Urban Studies*, Vol. 37, No 8, pp. 1431-1450.
- BANISTER, C., N. GALLENT (1998). "Trends in Commuting in England and Wales – Becoming Less sustainable?", *Area*, 30, pp. 331-341.
- BENGS, C., K. SCHMIDT-TOME (2004). *ESPON project 1.1.2: Urban-Rural Relations in Europe* (Luxemburg: ESPON).
- BERGSTRÖM, N., U. WIBERG (2003). "Counterurbanization in a Growing Local Labour Market in Sweden", *Geographia Polonica*, 76:1, 147-163.
- BJELJAC, Ž. (1992). "Strukture dnevnih migranata u opštini Beočin", *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, br. 92-93, str. 95-106.
- BUBALO-ŽIVKOVIĆ, M. (2003). *Savremene geografske funkcije Novog Sada i njegovo gravitaciono područje* (Novi Sad: PMF-Institut za geografiju).
- BORN, D., J. SIMONS (2004). "The Conceptualisation and Analysis of Urban Systems: A North America Perspective" in: Champion, A. E., G. Hugo (eds.) *New Forms of Urbanisation: Beyond the Urban-Rural Dichotomy* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited).
- CDI IDN (1971). *Migracije stanovništva Jugoslavije* (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).

⁷ Najmanja vrednost na grafikonu iznosi 2,1.

- CHAMPION, A., E. G. HUGO (2004). "Moving Beyond the Urban-Rural Dichotomy in: Champion, A. E., G. Hugo (eds.) *New forms of Urbanisation: Beyond the Urban-Rural Dichotomy* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited).
- CHAMPION, T. (2004a). "Are 'Urban' and 'Rural' Outmoded Terms?" in: *Panel Contribution to the PERN Cyberseminar on Urban Spatial Expansion*. (Newcastle upon Tyne: School of Geography, Politics and Sociology, University of Newcastle).
http://www.populationenvironmentresearch.org/papers/Champion_contribution.pdf
- CLARK, W. A., M. KUIJPERSLINDE (1994). "Commuting in Restructuring Urban Regions", *Urban Studies*, Vol. 31, No 3, pp. 465-483.
- COOMBES, M., S. RAYBOULD (2004). "Finding Work in 2001: Urban-Rural Contrasts across England in Employment Rates and Local Job Availability", *Area*, 36 (2), pp. 202-222.
- CRISTALDI, F. (2005). "Commuting and Gender in Italy: A Methodological Issue", *The Professional Geographer*, Vol. 57, Issue 2, pp. 268-284.
- CROMARTIE, J. B., L. SWANSON (1996). "Census Tracts More Precisely Define Rural Populations and Areas", *Rural Development Perspectives*, 11 (3), pp. 31-39.
- DAVIDSON, P. (1989). "Growth Centers and Rural Development", *Economic Development Review*, Vol. 7, Issue 4, pp. 46-50.
- EFF, E. A., A. E. EFF (1999). *Quantifying Sprawl: Commuting, Migration, and Affordable Housing* (Richmond, Virginia: Middle Tennessee State University Southern Regional Science Association).
http://frank.mtsu.edu/~eaeff/downloads/srsa_eff.pdf
- FISHER, J., R. MITCHELSON (1981). "Extended and Internal Commuting in the Transformation of the Intermetropolitan Periphery", *Economic Geography*, Vol. 57, pp. 189-207.
- FROST, M. (2006). *The Structure of Commuting Flows in Rural England: An Initial Report*.
http://www.rerc.ac.uk/findings/documents_transport/T3TTW_StructureE&W.pdf, preuzeto 15. avgusta 2011.
- FUGUITT, G. V. (1991). "Commuting and The Rural – Urban Hierarchy", *Journal of Rural Studies*, Vol. 7, No 4, pp. 459-466.
- GREEN, M., S. MEYER (1997). "An Overview of Commuting in Canada with Special Emphasis on Rural Commuting and Employment", *Journal of Rural Studies*, Vol. 13, No 2, pp. 163-175.
- GOLDSTAIN, S., K. MAYER (1964). "Migration and the Journey to Work", *Social Forces*, 42 (4), pp. 472-481.
- GORDON, I. R. (2003). "Unemployment and Spatial Labour Markets: Strong Adjustment and Persistent Concentration", in: R. Martin, F. S. Morrison (eds.) *Geographies of Labour Market Inequality* (London: Routledge).
- HAZANS, M. (2004). "Does Commuting Reduce Wage Disparities?", *Growth and Change*, Vol. 35, No 3, pp. 360-390.
- HOLMES, J. (1971). "External Commuting as a Prelude to Suburbanization", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 61, No 4, pp. 774-790.

- HUGO, G. J. (1982). "Circular Migration in Indonesia", *Population and Development Review*, 8 (1), pp. 59-83.
- HUGO, G. J., et al. (1997). *Rethinking the ASGC: Some Conceptual and Practical Issues, Monograph Series 3*, National Key Centre for Social Applications of GIS. (Adelaide: University of Adelaide).
http://gisca.adelaide.edu.au/about_us/publications/
- LEE, B. S., J. MC DONALD (2003). "Determinants of Commuting Time and Distance for Seoul Residents: The Impact of Family Status on the Commuting of Woman", *Urban Studies*, Vol. 40, Issue 7, pp. 1283-1302.
- LUKIĆ, V. (2006). "Dnevne migracije aktivnog stanovništva u Srbiji", *Glasnik srpskog geografskog društva*, vol. 86., br. 1., str. 141-150.
- LUKIĆ, V. (2007). "Selektivnost dnevnih migranata u Srbiji prema polu", *Glasnik srpskog geografskog društva*, vol. 87., br. 2, str. 67-78.
- LUKIĆ, V. (2009). "Correlation Between Commuting and Migration in Daily Urban System of Pančevo (Vojvodina, Serbia)", *Geographica Panonica*, Vol. 13, Issue 1., pp. 17-21.
- LUKIĆ, V. (2011a). "Population Dynamics and Commuting in Serbia", *Fourth International Conference of Balkans Demography – Spatial Demography of the Balkans: Trends and Challenges*, Budva, maj 2010.
- LUKIĆ, V. (2011b). *Demografski razvitak i funkcionalna struktura Pančeva*, posebna izdanja br. 83, (Beograd: Geografski institut Jovan Cvijić SANU).
- LUKIĆ, V., B. TOŠIĆ (2009). "Nivo kvalifikovanosti radnika kao faktor odvijanja dnevnih migracija u Srbiji", *Glasnik srpskog geografskog društva*, vol. 89., br. 2, str. 27-36.
- LUKIĆ, V., B. TOŠIĆ (2011). "Daily Commuting – Similarities and Differences Between Serbia and Slovenia", *Acta Geographica Slovenica*, 51.
- MATIJEVIĆ, D. (2009). *Prostorno-funkcionalna povezanost naselja opštine Stara Pazova sa urbanim sistemom Beograda*, posebna izdanja br. 73, (Beograd: Geografski institut Jovan Cvijić SANU).
- MINISTARSTVO ŽIVOTNE SREDINE I PROSTORNOG PLANIRANJA (2009). *Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009-2013-2020*. (Beograd: Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje).
- MILOŠEVIĆ, V., M. M. MILIVOJEVIĆ, J. ČALIĆ (2010). "Spontaneously Abandoned Settlements in Serbia – Part 1", *Zbornik radova Geografskog instituta "Jovan Cvijić" SANU*, vol. 60, No 2, pp. 39-57.
- MITCHELL, W. F., A. BILL (2005). "Who Benefits from Growth? Disadvantaged Workers in Growing Regions?", *Working Paper 05-12*, Centre of Full Employment and Equity, University of Newcastle.
<http://e1.newcastle.edu.au/coffee/pubs/wp/2005/05-10.pdf>
- OECD (2005). Employment outlook Annex table 2.A2.5 OECD
http://www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_37457_34942162_1_1_1_37457,00.html, preuzeto 22. avgusta 2008.
- PARR, J. B. (1987). "Interaction in an Urban system: Aspects of Trade and Commuting", *Economic Geography*, Vol. 63, No 3, pp. 223-240.

- PARTRIDGE, M. D., MD. KAMAR ALI, M. R. OLFERT (2010). "Rural-to-Urban Commuting: Three Degrees of Integration", *Growth and Change*, Vol. 41, No. 2, pp. 303-335.
- PETROVIĆ, G. (2001). "Dnevne migracije stanovništva opštine Indija i njihove posledice", magistarski rad u rukopisu (Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu).
- PUMAIN, D. (2004). "An Evolutionary Approach to Settlement Systems" in: A. Champion, E. G. Hugo (eds.) *New Forms of Urbanisation: Beyond the Urban-Rural Dichotomy* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited).
- RENKOW, M., D. HOOWER (2000). "Commuting, Migration and Rural-Urban Population Dynamics", *Journal of Regional Science*, Vol. 40, No 2, pp. 261-287.
- RZS RS (2003). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002, Knj. 2, Pol i starost* (Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije).
- RZS RS (2003). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002, Knj. 4, Školska sprema i pismenost* (Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije).
- RZS RS (2004). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002, Knj. 13, Dnevni migranti* (Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije).
- RZS RS (2006a). *Dokumentacione tabele, Podaci o dnevnim migrantima –Popis stanovništva iz 2002. godine* (Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije).
- RZS RS (2006b). *Dokumentacione tabele, Podaci o dnevnim migrantima –Popis stanovništva iz 1991. godine* (Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije).
- ROCA, O. (1986). "Migracija radnika u Zagreb: Geografski aspekt prostorne pokretljivosti i problematike", doktorska disertacija u rukopisu (Univerzitet u Zagrebu).
- ROSEMAN, C. (1971). "Migration as a Spatial and Temporal Process", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 61, No 3, pp. 589-598.
- SKELDON, R. (1977). "The Evolution of Migration Patterns During Urbanization in Peru", *Geographical Review*, Vol. 67, No 4, pp. 394-411.
- SKELDON, R. (2006). "Interlinkages between Internal and International Migration and Development in the Asian Region", *Population, Space and Place*, Vol 12, Issue 1, pp .15-30.
- REPUBLIKA SRBIJA (2010). Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020., *Službeni glasnik RS*, br. 88/10.
- STAMENKOVIĆ, S. (1987). "Neki aspekti proučavanja dnevnih migracija stanovništva za potrebe prostornog planiranja", *Zbornik radova XII Kongresa geografa Jugoslavije* (Novi Sad), str. 412-415.
- STAMENKOVIĆ, S. (1989). *Dnevne migracije stanovništva (radne snage i školske omladine) prema centralnim naseljima u vranjskom kraju*, posebna izdanja knj. 68 (Beograd: Srpsko geografsko društvo).
- STAMENKOVIĆ, S., et al. (1995). *Dnevne migracije stanovništva (radne snage i učenika) prema Aleksandrovcu i Brusu*, posebna izdanja knj. 4 (Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu).

- STAMENKOVIĆ, S. (1996). "Dnevne migracije stanovništva u geografskim proučavanjima naselja Srbije", *Stanovništvo*, 3-4, str. 43-60.
- STAMENKOVIĆ, S. (2004). "Neka aktuelna pitanja prostorne organizacije mreže naselja i relevantni demografski problemi u Srbiji", *Demografija*, knj. I, str. 115-132.
- STAMENKOVIĆ, S., D. R. GATARIĆ (2008). "Neki prostorno-demografski aspekti dnevne interakcije Beograda i okoline", *Glasnik srpskog geografskog društva*, vol. 88, br. 2, str. 45-50.
- STAMENKOVIĆ, S., D. R. GATARIĆ (2009). "Beograd – unutargradska dnevna kretanja radne snage, učenika i studenata", *Glasnik srpskog geografskog društva*, vol. 89, br. 2, str. 65-68.
- STANKOVIĆ, V., M. ŽIŽIĆ, S. KAPURAN (2000). *Census Documentation in Studying Migration Processes in Yugoslavia*
http://www.portal-stat.admin.ch/iaos2000/stankovic_final_paper.doc, preuzeto 18. juna 2007.
- STARK O., E. TAYLOR (1991). "Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation", *The Economic Journal*, Vol. 101, No. 408, pp. 1163-1178.
- SZS (1981). *Dokumentaciona tabela br. 8, Osnovni skupovi stanovništva u zemlji, Popis 1981. godine* (Beograd: Savezni zavod za statistiku).
- SWINDELL, K., R. FORD (1975). "Places, Migrants and Organization: Some Observations on Population Mobility", *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, Vol. 57, No 1, pp. 68-76.
- TAAFFE, E., H. GAUTHIER, T. MARAFFA (1980). "Extended Commuting and the Intermetropolitan Periphery", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 70, No 3, pp. 313-329.
- TOŠIĆ, D., N. KRUNIĆ, J. PETRIĆ (2009). "Dnevni urbani sistemi u funkciji prostorne organizacije Srbije", *Arhitektura i urbanizam*, br. 27, str. 35-45.
- VAN DER LAAN, L. (1998). "Changing Urban Systems: An Empirical Analysis at Two Spatial Levels", *Regional Studies*, Vol. 32, Issue 3, pp. 235-248.
- ZAX, J. (1994). "When Is a Move Migration?", *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 24, Issue 3, pp. 341-360.
- ŽULJIĆ, S. (1970). "Stupanj urbaniziranosti Jugoslavije važno obilježje i činilac razvitka", *Geografski Glasnik*, br. 32, str. 101-122.
- WHELLER, J. (1967). "Occupational Status and Work Trips: A Minimum Distance Approach", *Social Forces*, Vol. 45, No 4, pp. 508-515.

Vesna Lukić

Commuting in the Settlement System of Serbia

S u m m a r y

Territorial organization of settlement system is the framework for internal migration flows. The purpose of this paper is to consider the relation between commuting and the settlement structure. Commuting patterns and characteristics of commuters in Serbia are relatively unknown and insufficiently researched, and as such, can not be adequately used in creation of development strategies and public policies which would include commuters' issues. It has been emphasized the importance of research of commuting ties between different settlements and also pointed out in which way commuting flows could be researched and analyzed by using existing sources, due to better understanding of connections between migrations and settlements. Commuting patterns of workers in Serbia and interrelations between the scope and the structure of commuting flows, as well as the type and population size of settlements in Serbia have been examined. Apart from territorial dimension of commuting phenomenon, socio-economic component of commuting population has also been considered. The use of customized tabulations from 2002 Census have enabled us to examine all types of commuting and emphasise dominant directions of commuting flows of economically active population according to gender, level of education and sector of economic activity, within the settlement hierarchy. Workers have been classified into seven groups according to place of residence and place of work. The findings reveal there is a clear connection between the hierarchy structure and commuting patterns in Serbia. Further, we find some evidence that only 9,5% of workers – commuters have been working in the settlement of the same population size and type such as their residing settlement. Commuting flows within Serbia's settlement system point out to certain variations when looking at individual categories of population, but it can be concluded that there is general trend of commuting "upwards" within the hierarchy of settlements.

Key words: *commuting, economically active population, settlement system, Serbia*